I J R S S I S, Vol. VII, Issue (1), January 2019 : 01- 06 ISSN 2347 – 8268

INTERN ATIONAL JOURNAL OF RESEARCHES IN SOCIAL SCIENCES AND INFORMATION STUDIES
© VISHWASHANTI MULTIPURPOSE SOCIETY (Global Peace Multipurpose Society) R. No.659/13(N)
www.vmsindia.org

महिला सक्षमीकरण आणि महिलांनी बचत गटामार्फत स्थापन केलेले विविध उद्योग

कु. नमिता मोतिरामजी कावलकर

घडयाळ तासीका शिक्षिका, गृहअर्थशास्त्र विभाग, या.द.व. देशमुख कला व वाणिज्य महाविद्यालय, तिवसा,
ता. तिवसा, जि. अमरावती

पूर्वी स्त्रीने घरातील व पुरुषांनी घराबाहेरील कामे सांभाळावीत ही सामान्य गोष्ट मानली जात असे. त्यामुळे स्त्रियांना घरगुती कामांना बराच वेळ मिळत असे. परंतु आज जीवन विशेष गतिमान झाले आहे. त्यामुळे बदलत्या सामाजिक परीस्थीतीमुळे स्त्रीचे पूर्वीचे मर्यादित असलेले कार्यक्षेत्र विस्तृत झाले.

देशाच्या लोकसंख्येत जवळपास निम्मे प्रमाण स्त्रियांचे आहे. समाजाचा अर्धा भाग जर अशिक्षीत, अज्ञानी असेल तर देशाच्या नैतीक आणि भौतीक प्रगतीत अडसरच निर्माण होतो. यासाठी स्त्रीसुलभ अभ्यासक्रमाची निर्मीती करण्यावर भर देण्यात आली. गृहअर्थशास्त्र विषय महिलांचा सर्वांगीण विकास घडवून आनणारा आहे. या विषयात स्वयंरोजगार निर्माण करण्याची क्षमता आहे. गृहीणीमध्ये स्वयंरोजगाराच्या माध्यमातुन आत्मनिर्भरता अंगी बांधली जाते.

व्यापक स्वरुपाचा विचार केल्यास स्त्रियांच्या सामाजीक व आर्थिक विकासाच्या नियोजनाच्या कार्यात गृहअर्थशास्त्र या विषयाचे महत्वपूर्ण योगदान दिले. महिलांचे सक्षमीकरण हा त्यामागचा प्रमुख हेतू होता. इतकेच नव्हे तर स्त्रियांच्या विकासाच्या दृष्टीने घश्क्तह्व हे वर्ष आंतरराष्ट्रीय स्त्री वर्ष म्हणुन विविध स्तरावर स्त्रियांच्या आर्थीक विकासाकरीता अतीशय प्रयत्न झाल्याचे दिसुन येते.

याशिवाय ही व्याप्ती वाढवून ”स्त्री विकास दशक“ म्हणून विविध उपक्रम सर्वसामान्य स्त्रियांच्या उत्थानाकरीता वापरण्यात आले. गृहअर्थशास्त्र शिक्षणाची जाणीव आहे. प्राप्त परीस्थितीत अधिक चांगले दर्जाचे जीवन कसे जगता येईल हा मूलमंत्र गृहअर्थशास्त्र विषयाचा आहे. स्त्रियांची आत्मनिर्भरतेची मानसिकता विकसीत झाली की, गृहअर्थशास्त्रामुळे आत्मनिर्भरता ही स्वयंरोजगाराने त्यांच्यात संक्रमीत झाली.

आर्थीक क्षेत्रात अवलोकन केल्यास स्त्रियांनी सुरु केलेला कुटीरोद्योग आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठ काबीज करते. या संदर्भात लिज्जत पापड संस्था सात भगीनीनी घरगुती स्तरावर एकत्र येवून सुरु केली. लोणची तयार करणे आणि वर्षभर असे पॅक बाजारपेठेत पुरविण्याचे घरगुती उद्योग आपल्या सर्वांना माहिती आहे. बाळंतविडा, लहान मुलांचे कपडे, गोड सुपारी, पापड कुरवड्या, विविध चटण्या असे कितीतरी उत्पादने ;प्त्वकनबजद्ध गृहअर्थशास्त्र विषयाच्या गृहीणी करीत आहेत. हे गृहअर्थशास्त्र शिक्षणामुळे शक्य होते. त्यामुळे समाधान प्राप्त होते. हे मिळालेले समाधान जीवनाच्या अनेक प्रवाहातील यश खेचून आणू शकते. कारण समृद्धिकरणाच्या वसा राखून प्राप्त परीस्थीत स्वयंरोजगाराचे विधायक मार्ग शोधून काढणे या बाबीशी गृहअर्थशास्त्राचे जवळचे नाते आहे. म्हणुन या गृहीणी विविध स्वयंरोजगार करुन राष्ट्र उभारणीत महत्वपूर्ण मोलाचा वाटा उचलत आहेत.

भारतातील स्त्रियांचे संघटन :

भारत देशात आधुनिक युगामध्ये काही स्त्रियांनी स्त्रियांमध्ये चेतना शक्ती जागृत करण्याचा प्रयत्न केला. ह्म्ऱ व्या शतकाच्या सुरवातीलाच स्त्रियांना त्यांचे समाजात योग्य स्थान मिळवून देण्यासाठी आंदोलन केले होते. सर्वप्रथम चेन्नई मध्ये ”भारतीय महिला संघ“ ;प्दकपंद ॅवउंद `िबपंजपवदद्ध स्थापन केला होता. त्यानंतर अनेक महिलांनी एकत्र येवून अखिल भारतीय महिला सम्मेलन ;।सस प्दकपंद ॅवउमदश्े ब्वदमितमदबमद्ध स्थापन केला आणि घश्ह्मक्त मध्ये पुण्याला प्रथम अधिवेशन झाले. या संघटनामध्ये स्त्रियांच्या शिक्षणासाठी विशेष प्रयत्न केल्या गेले. त्यानंतर बालविवाह, बहुपत्नी प्रथा आणि हुंडा पद्धती इत्यादींचा विरोध केला. एवढेच नव्हे तर महिला सक्षमीकरण होवून पुरुशांच्या बरोबरीने संपत्तीमध्ये समान अधिकार मीळावा यासाठी मागणी केली.

सर्व महिला एकत्र येवून महिला सक्षमीकरणाद्वारे महिलांनी अनेक उद्योग देखील स्थापन केले. त्यामुळे त्यांची आर्थिक प्रबलता वाढली. महिलासक्षमीकरणामुळे महिलांमध्ये साक्षरतेचे प्रमाण वाढले आणि स्त्रीयांचे औद्योगिक सक्षमीकरण होवून सक्षम स्त्री विविध उद्योग करुन कुटूंबाला हातभार लावू लागल्या.

उद्योगामुळे संपन्नता व पर्यायाने सक्षमता साधता येते.

उधमेन हि सिद्धन्ति, कार्याणि न मनोरथे,
न ही सुप्तस्य, सिहस्य प्रविशन्ति मुखेमृंगा

कार्य, उद्योगाने संपन्न होतात केवळ मनोरथाने नव्हे, झोपलेल्या सिंहाच्या तोंडात हरिण आपणहून येत नाही. त्याचप्रमाणे स्त्रियांनी उद्योजगतेचे स्वप्न पाहणे व त्या बरोबरच जे पुर्ण करण्यासाठी परीश्रम, कष्ट व अट्टाहास ठेवणे याची नितांत गरज आहे.

देशाचा आर्थीक विकास समाजाची प्रगती रोजगाराच्या संधी, लोकांचे उत्पन्न व जीवनात ह्या सर्व गोष्टी उद्योगाशी आणि उद्योजकता विकासावर अवलंबून असतात.

उद्योजकता :

उद्योजकता ही एक अर्थशास्त्रीय संकल्पना आहे. व्यवसायिक संधीचा शोध घेवून त्या माध्यमातून मुल्य निर्मीती करण्याचा प्रयत्न म्हणजे उद्योजकता.

स्त्री उद्योजकतेचे महत्व :

कोणत्याही देशाचा आर्थीक विकास हा देशात उपलब्ध असलेला नैसर्गीक साधन संपत्ती आणि लोकसंख्या या दोन घटकावर अवलंबून असतो. लोकसंख्येत कार्यक्षम लोकसंख्या व त्यांची गुणवत्ता ह्या गोष्टी लक्षात घ्याव्या लागतात. दि. घ मार्च ह्य्ध च्या जण–गणनेनुसार भारताच्या एकुण लोकसंख्येच्या ४*. घ० प्रतिशत संख्या स्त्रियांची असल्यामुळे देशाच्या प्रत्येक विकास योजनेत, कार्यक्रमात त्यांना सहभागी करुन घेणे आवश्यक आहे. स्त्रियांना विकास कार्यक्रमातून वगळले तर विकासात विषमता राहिलचं. ही विषमता दूर करण्यासाठी स्त्री सक्षमीकरणाची गरज आहेत. स्त्री सक्षमीकरणाची सुरवात ही स्त्री उद्योगजकतेनेच करावी लागेल. स्त्रियांनी आपली कार्यक्षमता वाढवून व उद्योजकीय गुण विकसीत करुन लहान मोठे व्यवसाय करणे हा आर्थीक स्वावलंबनाचा उत्तम पर्याय आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टये :

घ) महिला उद्योजकांनी अंगीकारलेल्या उद्योगाविषयी माहिती घेणे.

ह्य) महिला उद्योजकांना उद्योगापासून झालेल्या फायद्याची माहिती मिळविणे.

ि) त्यांच्या औद्योगिक सज्ञभिसरणात येणाऱ्या अडचणी जाणून घेणे.

प्रस्तूत संशोधनासाठी अमरावती जिल्ह्यातील ह्िं० महिला उद्योजकांची निवड रँडम पद्धतीने करण्यात आली. निवडलेल्या महिला उद्योजकांकडून प्रश्नावली करुन घेण्यात आली. त्यामध्ये प्रामुख्याने सुरु केलेल्या उद्योगाविषयी माहिती खालील प्रमाणे आहे.

बचत गट उद्योजक महिला व त्यांनी अंगीकारलेल्या उद्योगाच्या अनुषंगाने निगडीत माहिती :

अ. क्र.	महिलांनी अंगिकारलेल्या उद्योगाचे स्वरुप प्रतिवेदक प्रतिशक	संख्या छ त्र ३५०	प्रतिशत
१	गृह उद्योग	२१	०६.००
२	कापड उद्योग	१६	०४.४८
३	शिवणकाम	०७	०२.००
४	जनरल स्टोअर्स	१३	०३.७२
५	दुग्ध व्यवसाय	१२४	३५.४३
६	शेती	२१	०६.००
७	शेळी पालन	१३६	३८.८५
८	धान्य प्रक्रिया उद्योग	०६	०२.५८
९	इतर	०३	००.८५
	एकुण	३५०	१००.००

वरील तक्त्यावरील माहितीवरुन जास्तीत जास्त घर्६ प्रतीवेदक महिला उद्योजकांनी शेळीपलन हा उद्योग करणे पसंत केले. त्या खालोखाल घह्य४ प्रतीवेदक महिला उद्योजग दुग्ध व्यवसाय करीत असल्याचे दिसते. शेती आणि गृहउद्योग करण्याऱ्या प्रतीवेदक महिला उद्योजकांची संख्या सारखीच आढळून आली (ह्यघ) कापड उद्योग, शिवणकाम, जनरल स्टेअर्स, धान्य प्रक्रिया यासारखे उद्योग करण्याऱ्या प्रतिवेदक महिला उद्योजकांची संख्या अनुक्रमे घ६, ॼ, घ ि व श असल्याचे वरील तक्त्यातुन स्पष्ट होते.

उद्योगाचे अवलंबन त्या उद्योगासाठी अनुकुल परीस्थीती हे सर्वांत महत्वाचे कारण असते. शेळीपालनासाठी शेळयांना चारण्यासाठी जंगल झाडाच्या पाला, बांधण्यासाठी योग्य जागा, इ. गोष्टीमुळे ते शक्य होते. त्याचप्रमाणे दुग्ध व्यवसायाठी घरी असलेली शेती, शेतीतून निघणारा चारा वैरण, चारण्यासाठी व राखण्यासाठी उपलब्ध सोयी व सर्वांत महत्वाचे म्हणजे दुधाला भाव व मागणीमुळे दुग्ध व्यवसाय किफायतशिर ठरतो. गृह उद्योग, शेती, शिवणकाम, जनरल स्टोअर्स तथा धान्य प्रक्रीया सारख्या गृह उद्योगाला कुटूंबीयांचे सहकार्य तथा योग्य मजुराची उपलब्धता असावी. म्हणून या सारखे उद्योग करणे महिला उद्योजकांना षक्य झाले असावे.

उद्योग व्यवसायापासुन झालेले फायदे :

महिलांनी त्यांनी निवडलेल्या उद्योगापासून झालेले फायदे सांगीतले. बचत गट उद्योजग महिलांचे त्यांच्या उद्योग व्यवसायापासुन होणाऱ्या फायद्याचे वर्गीकरण :

अ. क्र.	उद्योग व्यवसायापासून होणाऱ्या प्रतीवेदक महिलांचा प्रतिसाद	संख्या ;छ त्र ३५०द्ध	प्रतीशत
१	घरगुती अडचणी भागविता आल्या	१३५	३८.५७
२	कौटूंबिक स्वास्थ टिकविता आले	०३	००.८५
३	सण, वार, कार्ये योग्यरित्या पार पाडता आले	१०२	२६.१५
४	कर्जाची परतफेड करता आली	६८	२८.००
५	व्यवसायात पैसे गुंतवणून व्यवसाय वाढविता आला.	१२	०३.४३
	एकुण	**३५०**	**१००**

वरील तक्त्यावरुन माहिती घर्ि प्रतीवेदक महिला उद्योजक घरगुती अडचणी भागवू शकतात तर घ०ह्य प्रतीवेदक महिलांना उद्योगातून झालेल्या आर्थीक प्रगतीमुळे कौटूंबिक सणवार, कार्य योग्य प्रकारे पार पाडता आले. कर्जाची परतफेड करता आली. मीळालेल्या आर्थिक फायद्यामुळे उद्योगामध्ये पैसा गुंतवून उद्योगात वाढ करता आली. तथा कौटूंबिक स्वास्थ्य टिकविता आले. अशा प्रकारचे फायदे झाल्याचे सांगणाऱ्या प्रतीवेदक महिला उद्योजकांच्या संख्या अनुक्रमे श*, घह्य आणि ि होती. स्त्रियांना त्यांच्या औद्योगिक सक्षमीकरणात येणाऱ्या अडचणी :

- अपुरा आर्थिक भांडवलाचा पुरवठा
- कुशल कामगारांचा अभाव, कामगारांची समस्या
- कच्चा मालाचा अभाव व जास्त किंमती
- औद्योगिक प्रशिक्षणाचा अभाव
- योग्य बाजारपेठ व विक्री व्यवस्थेची अनुस्थिती
- पाणी, विद्यामृत व सोयी सुविधांची अभाव

- वाढता उत्पादन खर्च
- कुटूंब समस्यांचे अपुरे सहकार्य.
- शासनाच्या योजनेकडील दुर्लक्ष, अनभिज्ञता.
- उद्योग स्पर्धा.

निष्कर्ष :

स्त्रियांना त्यांच्या औद्योगिक सक्षमीकरणवर येणाऱ्या विविध अडचणींचा आढावा घेतल्यानंतर खालील निष्कर्ष निघाले.

❖ शासनाच्या वतीने विविध योजनांचा पुरस्कार गरजेचे आहे.

❖ कमी व्याज दराने भांडवली खर्च उपलब्धता आवश्यक आहे.

❖ प्रशिक्षणाचे आयोजन, मार्गदर्शन तसेच शासकीय समन्वय गरजेचा आहे.

❖ कर्ज प्राप्तीसाठी सुलभ कार्यपद्धती व विनाविलंब निर्णय घेणे आवश्यक आहे.

❖ प्रकल्प आराखडा, नियोजन करण्यास शासन तथा बॅंक कर्मचाऱ्याकडून सहकार्य मिळावे.

❖ महिलांवर कौटूंबिक जबाबदारी खूप असते. म्हणून कुटूंबाकडून सहकार्याची भावना असणे गरजेचे आहे.

❖ तोकडी विक्रि व्यवस्था असल्यामुळे उद्योगाला विशेश वाव मिळत नाही. म्हणून तालुका स्तरावर, जिल्हास्तरावर महिलांच्या उद्योगाला विक्रि व्यवस्थेकरीता बाजारपेठ उपलब्ध करुन देणे गरजेचे आहे.

वरील सर्व बाबींचा यथायोग्य विचार केल्यास व त्यावर अंमलबजावणी केल्यास ग्रामीण भागातील महिला उद्योजक देखील उद्योग क्षेत्रात उत्तुंग भरारी घेऊ शकतात. ग्रामीण भागातील महिलांना उद्योग क्षेत्रात भरघोस यश मिळविल्याची कितीतरी उदाहरणे आहेत.

संदर्भसूची :

1. श्री. एस.के. पवार महिलांसाठी स्वयंरोजगाराच्या घञ्च वाटा, ”श्रीकांत प्रिंटर्स पुणे“ (२००७)
2. ए. यु. मुलाणी महिला स्वयंसहाय्य गट (२००६)
3. मेघा दुभाषी, ग्रामीण उद्योजकता आणि स्वयंसहाय्यता गट योजना, मुंबई (२००५)
4. विजय कुलकर्णी, ”बचतनामा“ चैतन्य प्रकाशन, पुणे (२०००).

❖❖❖❖